

Vastőrökül

Akárhogyan is keresgélek az emlékezetemben, két évtized előtti tapogatózásaimban, szellemi útkereséseimben-kötődéseimben nyomát sem látom az ambivalenciának. Huszonévesen gátlástalan mohósággal vettem magam József Attila életművére is, verseit elemezve tanultam fogalmazni; ideáit, borzongásait erőszakos szeretettel kisajátítottam, és fel sem ötlött bennem szerepem felemássága. No persze, mindig is azt fogtam föl belőle, amire éppen szükségem volt. S talán — remélem — ma másra van szükségem, mint tizenöt vagy húsz esztendővel ezelőtt. És elfogódottabb vagyok, már az újabb és újabb közelítésekkel is ambivalens. Különösen ünnepi alkalmakkor. Illés Endre ugyancsak jó pár évvel ezelőtt írt sorai dörömbölnek a fejemben, az Eliottól kölcsönzött verssor átültetését hallom: *I have measured out my life with coffee spoons* —, hogy kávéskanállal kimért volt az élete vagy kávéskanálkával mérték az életét. Hogy aki önmagát a *mindenséggel* mérte volna, folyvást beleütközött a *kávéskanálka-mértékbe*. S mert számomra ma ebben sűrűsödik tragédiája, profetikus dörgedelemnek érzékelem Illés Endre zárószavait: „Aki József Attiláról ír, rá emlékezik — ezt az irgalmatlanságot nem kerülheti ki. Legyen ő ebben is példa, intő tanulság.”

Hát nekem az: intő tanulság. De mire int? Hogy róla gondolkodva például ne tetszelegjek az okosabb, megértőbb utókorbeli szerepében? Ez túlságosan könnyű, az ilyesmitől a legminimálisabb önirónia is megóvja az embert. De lehet-e egyáltalán ünnepi alkalmakkor előráncigálni a nevét, a verseit, az ilyesféle idézések nem folytatásai-e a kávéskanálka-mértéket használó, utóbb kényűri-kényelmes mozdulattal bebalzsamozó megítéléseknek? A hallgatás jobb volna?

S a kérdésekkel, úgy érzem, máris érintettem a kínlódásoknak, a mindig fájdalmas gondolatoknak azt az egész körét, amelyet csakugyan József Attila élete és életműve példáz a legfelkavaróbban.

Nemrégiben egy idősebb író-irodalomtörténész levelében elmarasztaló megjegyzésként olvastam, hogy a bírált költő nem „korszaknyitó egyéniség”. A magabiztos kijelentés nemcsak kísértetiesen emlékeztetett a Füst Milán-féle korlátolt József Attila-értékelésre, bennem mindenekelőtt kajánul az villant fel, hogy: és József Attila? Ő talán „korszaknyitó egyéniség” volt? S bár pályatársamhoz hasonló határozottsággal nem mernék nyilatkozni ilyen kérdésekben — tudásom-érzésem szerint: József Attila nem volt korszaknyitó. S ehhez siétve hozzátoldom, hogy a korszaknyitás (-zárás) semmiképpen sem alkalmas esztétikum „mérésére”, mert kizárólag a személyiség történelmi, kultúrtörténeti szerepét, és nem költői teljesítményét jellemzi. Így Vörösmarty, Petőfi vagy Ady valóban „korszaknyitó egyéniség” volt — lehetett —, de Csokonai már nem, és József Attila sem, mert koruk nem tette ezt lehetővé. Ma pedig, úgy tűnik, ez a kategória eleve avitt és értelmét veszített lett, vagyis József Attila mintha ebben is megelőzte volna korát. Olyan művész-költő elképzelése volt (s olyasféle tapasztalata), amely előre mutatott, ide talán, a mi korunkba, s ebből az elképzelésből hiányzott az öntetszelgő váteszpóz és a romantikus szerepértelmezés. Még aztán túl becsületes is volt ahhoz, hogy kiköveteljen magának holmi „korszaknyitást”. Hiszen a létezés minden mozzanata, az objektív tények is erkölcsi kihívást jelentettek számára. Erkölcsi teherként vi-

selte a felismerést, hogy alkalmazkodni, beilleszkedni vétek, de nem alkalmazkodni is vétek. Nem tudok senkiről, aki ennyire *megélte* volna az arany öntudat fegyverre veretésének tragédiáját — s persze nem csupán politikai, történelmi, osztályharcos szempontból, hanem úgy is, hogy az öntudattal, az öntudatért harcolni kell, bár harcolni szörnyű, hogy az igazi szeretet bekebelező, de szeretet nélkül nem lehet élni, hogy csak az meglett ember, aki tudja, hogy az életet a halálra ráadásul kapta, de a meglett ember legfőbb értéke mégiscsak a minél gazdagabbá tett élet, és így tovább, szakadatlanul. Nemcsak ismerte az emberi létezés paradoxonjait, nemcsak nyugtalan-kíváncsi szellemével próbálta bogyozni-kötözni az „érdekes”, „talányos” csomókat. Az érzékeivel, az érzelmeivel, egész testi valójával is védtelenül odavetett volt ezeknek a paradoxonoknak. Fájt neki az értelem görcse, és sohasem igyekezett kitérni előlük, vagy feloldást hazudni.

Szemérmessége, szerénysége, de profánabbul: az ügyetlensége eleve lehetetlenné tette, hogy a XX. század 3. évtizedében sztárszerepet alakítson. S ennek egyáltalán nem mond ellene, hogy gyerekként vágyott minden elismerésre, minden figyelmességre, gyöngédségre. Csakhogy leírt szavaiból és a rebbenéseiből is fárasztó kételyek, a közeledőt is meggyöttrő bizonytalanság érződött — és érződik —, s az ilyen ember igazán nem alkalmas korszaknyitásra. Ugyan ki sorakozna föl mögötte, hogy besétáljon abba a sok teherrel kecsegtető új korszakba?

De így igaz: intő tanulság az életműve, hiszen neki „sikerült” — s nemcsak az, hogy száraz kenyeret egyen az isten testén való osztozásnál, hanem hogy bebizonyítsa: a tudásra és tettekre törő ember vereséget szenved. S ebben a „bebizonyítsa” kifejezésben az a leglényegesebb számomra, hogy valaki amellet, hogy tudja, ismeri a várható vereséget, hogy pillanatig sem próbálja elviselhetőbbnek hazudni a tényeket, mégis megkísérli a saját nem-kásvés-kanálka-mértékét alkalmazni, a saját erkölcsé, normái szerint élni és gondolkodni. Végig gondolni mindent. A *végig* pedig — ez is paradoxon — szinte mindig befejezetlenséget jelent. Hányszor érezni verseiben, hogy eljut egy befejezésre is alkalmas pontig, tűnődve, mintha meg is állna, aztán csavar egyet, még egyet, följebb halad azon a „szalagúton”, föl az egyre spirituálisabb térbe, amely egyáltalán nem sejtet megváltást. Az 1937 elején írott, cím nélkül és életében kéziratban maradt vers, az *Ős patkány*... kezdetű is a bravúrosan megformált, többször befejezett és megcsavart művek közül való. Az első három versszak látélet az emberiség állapotáról — és *minden* itt van, egybegyűjtve, mint Bosch Gyönyörök Kertjén vagy Picasso Guernicáján. Az elvont fogalmak is mozognak: zabálnak, kárognak, bújnak — és a mindeneket elpusztító-eltorzító, más-más állatalakban megjelenő gyötrelmekozók sorába áll aztán a költő is, sakálként vonít; és persze hasztalan. Felvonít az égre, meddön, az áldozat mindig véglegességet sugalló szerepében — s mégis vége a versnek. Az ezután következő négy sor folytatás és mintha egy másik befejezés felé tartanánk:

*Oh csillagok, ti. Rozsdás, durva
vastörökül köröskörül
hányszor lelkeembe vagytok szúrva —
(itt csak meghalni sikerül.)*

A szúrással együtt testesen és metafizikusan kibukó kiáltás (felkiáltójel nélkül) után a kérlelhetetlen megállapítás csak még kérlelhetetlenebb, hogy mint-

egy mellékes, de magától értetődő megjegyzésként s annyira szerényen zárójelbe kerül. A *hangokban* — a rémítő és majdnem kimondhatatlan „vastörökül köröskörül” sorban —, az „ő”-k és „ü”-k szemkápráztató sokaságában, a sohasem volt furcsaság és a monotonitás együttesében pokoli játék is van; a nyers kín költészetté finomul. Finomul?

Innen aztán csakugyan nincs tovább. A törvények, tények legfeljebb egyre nagyobb súllyal nehezedenek ránk, az eltörlésre soha sincs mód. De azért még leír József Attila egy szakaszt: dacosan, ironikusan, gyöngéden, kétségbeesetten. A „klasszikus” mégis halálosan komoly és parodisztikus is — egyszerre. Itt minden *egyszerre* van. Erről szól a vers, erre int az életmű: farkasszemet lehet nézni a biztos vereséggel, s *közben* látni lehet a földi nyomort és a csillogokat; büvölni-hívni a jövőt, akár azokat a harmóniakat is, amelyek botolgo Vágyainkról és a próbálkozásainkról már nem tudnak.

SZIGETI LAJOS SÁNDOR

„A szó kihül”

JÓZSEF ATTILA CSÖND-VERSEIRŐL

József Attila 1937 júniusában írta meg a *(Kiknek adtam a boldogot...)* kezdetű vers több változatából a *Majd... című* kiteljesedett verset, amelyben az anyának a csöndre, úrré vonatkoztatottsága válik igazán jelentőssé: míg a *Zöld napsütés hintált... kezdetű* versben az anya, mint gyermekét, a költőt egy más világból, egy harmonikus, derűs világból az emberi valóságba teremtő lényként jelenik meg,¹ addig itt úgy is, mint e más világba visszahívó „úr” szimbóluma, ily módon a csönd, az úr jelentheti tehát a léten, a halálon túli „új világot” is: a hallgatás, a némaság tehát lehet a halálra készülődés magatartása is.

A „csöndbe térnek a dalok” gondolata s maga a csönd fontos motívuma József Attila költészetének, magában foglalja több más motívum, így a semmi, a hiány, az úr, az elhallgatás a némaság jelentéseit is, és már 1922-től kezdve végighúzódik egész költészetén, egyre több jelentést kapva, egyre gazdagodva. A csönd, mint költői motívum iránti korabeli érdeklődést jelzi — többek között — az 1923 elején éppen Szegeden megjelent Csönd című folyóirat is, melyben költőnk is többször szerepel.² Már az ekkori korai versekben is a váltságélmény, a széthullás élménye miatti fájdalomban találjuk ott a némaság képzetét, de később hordozhatja a csönd az egyedül maradottság és a világgal való megbékélés érzését is. A *Munkásokban* például a csönd világa az üldözötté és az üldözőé is, nem más, mint a külváros, a gyárak világa, mely később összekapcsolódik az idővel, az éjszakával: a „szegények éjével” a *Külvárosi éjben* és a *Téli éjszakában*. Az utóbbiban a csöndnek a kései versekre emlékeztető jelentéstartománya: az elmúlásra, a halál sivárságára, a semmire, de a teljességre s annak hiányára utalása döbrenti meg az olvasót. Mindez elvezet a keserű felismeréshez: „A szó kihül”. E rövid munkában most csak arra vállalkozunk, hogy a csöndversek sorában jelentős állomásnak mondható 1933.